

Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia

Első Rész.

Családügy és orthodox politika.

III. Fejezet.

(Folytatás.)

Készakarva nem vontuk e kérdés tárgyalásánál magát az unitarizmust vizsgálódásunk körébe, a XVI. sz.-ban föllendült szabad gondolkozás e legnemesebb hajtását az evangéliumi kereszténységben, mely épen Kálvin erőszakos fellépése következtében szakadt külön a visszafejlődésnek indult protestáns orthodoxyától s melynek éltető levegője épen az a pokolra kárhoztatott lelkiismereti szabadság, melyet a kegyes genfi tábor minden áron sírba tett volna. Ki Dávid, Dudich, Karádi, Palaeolog, Socini, Sommer, Franken, Bogáthi F. Miklós, Válaszuti és Enyedi György munkáival ismerős,¹⁾ az csak álmélgodó csudálkodással telhetik el a vakbuzgóság azon együgyű fogásán, mely a „dicső, magasztos jellemű“ Kálvint nem kívánja ugyan épen „szentnek“ tekinteni, de azért egyenesen a Krisztus mellé állítja őt s minden szembetünő „gyarlóságát“ vakmerően az ő korára háritána.

Nem mutattunk rá ezenkívül Cseh-, Morva- és Lengyelország, Szilézia, Holland és Erdély példájára sem, hol a Genfből elűzött szabad gondolkozók szabad menedéket találtak a XVI. sz. folyamán. I. Ferdinánd és II. Miksa többi országairól sem szólottunk, hol a Kálvintól üldözött eretnekek bizony semmivel sem állottak alább a közvélemény szemében a „Kálvini ördögségnél.“ (Warga: Ker. egyh. tört. II. 128.) Németország keresztényiesb szellemű hittudósairól is hallgatunk, kik közül Luther szelídségéről maga Révész is elismerőleg nyilatkozik s kinek utódait csak a nagy Kálvin példája tanította

¹⁾ Ezúttal csak Válaszuti néhány szavára kívánunk rámutatni, ki Skarica őszinte kijelentésére („Bizony mifelénk titeket annyira gyűlölnék, kővel is készek volnának agyon verni“) így felelt:

— Ti miattatok és a ti hozzánk való kegyetlenségtok miatt vagyok ez a községben, kik a *báránnyokból is farkasokat csináltak*, melyért nagy számat adtok Istennek. Nem úgy kellene ennek lenni; hanem ha mi közöttünk, írástudók között, találatnék is valami cikkely, melyben különbség volna, a községet szelídségre kellene iteni és szoktatni . . . Ez volna a kereszténységnek rendi, hogy szelídséggel egymással beszélgessenek és szép renddel való tanúlással egymástól kérdezködjenek. *Unitáriusok Magyarországon.* 184. l.

meg a pallos és máglya használatára. (Lásd *Révésznél*: 198.) Már a felhozottak után is bátran kimondhatni véljük vizsgálódásunk eredményét: aligha van kellő alapja annak az orthodox vélekedésnek, hogy az összes XVI. sz.-i protestantismus szellemében vitette volna Kálvin máglyára Servetet.¹⁾

Ámde ha jobban fontolóra vesszük a dolgot, orthodox aainak mégis lehet némi kis részben igazuk: Kálvin igenis a XVI. sz. szellemében juttatta máglyára áldozatát, ha a XVI. sz.-ban szemeinket egyoldalún csupán csak a kath. inquisitóra s kizárólag a legbigottabb kath. közvéleményre szegezzük.

A protestánsoknál, mint már nem egyszer hangsúlyoztuk, mind- eddig nem volt szokásban máglyára küldeni a gondolkodó philosophusokat. A nagy Kálvin elismert tekintélye hozhatta csak be ez üdvös újítást. Az igaz, hogy börtönben sanyargattak itt-ott, sőt le is fejeztek a polgári hatóság mint néplázító, közveszélyes egyént, mint az akkori idők anarchistáját, rövid úton perbe fogott; de még az ilyeneknek is szokottabb büntetése megintés vagy száműzetés volt. Ezért látjuk azt a sajátságos jelenséget, hogy irataiban maga Kálvin elhitetni szeretné olvasóival, hogy Servet tulajdonképp egy rossz anabaptista volt.²⁾ Az ilyen fanatikus közcsendháborítók közt szerette volna elegyíteni őt akkor is, midőn a per folyamán minden áron csak pallosra ítéltette volna. Ámde a genfi tanács együgyűsége, mely nem tudott különbséget találni katolikus és protestáns inquisitio között, s talán a kijátszott libertinek bosszúja keresztül húzta ez eszes számítást: a jámbor civisek egész nyíltan a katolikus inquisitiohoz csatlakoztak, melynek útbaigazító irataiért nem szégyenltek elébb a viennei eretneküldöző kir. törvényszékhez is folyamodni. S „rendületlen következetességű“ Kálvinunk, a mint nem tehette jóvá a tekintélyébe kerülő baklövést, legott kész szívvel levonta a nevére száradó gyászeset minden consequentiáját s nyomban messze előhaladt az orthodoxia szerencsésen föllelt ösvényén a jól ismert római tájak felé: az ő „csudálatos ép és jó érzékével“ szentesítette a legelső

¹⁾ A nagy Luther így ítélte a XVI. sz.-ban az eretneküldözés Kálvin-féle eljárásáról:

— Nem tűzzel, hanem az Irással kell az eretnekeket meggyőzni. Ha talentumos embernek kellene tartanunk azt, ki az eretnekeket érvek helyett tűzzel győzi meg, *akkor a hóhér volna a világ legnagyobb tudósa*. Csak máglyára kellene kötni az ellenfél, miután előbb erőszakkal hatalmunkba ejtettük. (*Paul Janet*: A politikai tudomány tört. Bpest. 1892. II. 157.) Később az anabaptistáktól szenvedett sok bosszúság eltérítette némileg ez elvektől, de üldöző nem vált belőle soha; bár mellette a Kálvin „szelid“ Melanchthonja erre is mutatott hajlandóságot.

²⁾ „Servetus egy az ő főfő mesterik közül.“ (*Instit.* IV. kv. XVI. 29.) „Servetus nem utolsó az anabaptisták között, sőt fő mestere ez gyűlevész porontynak.“ (*U. o.* 31.) Azt talán mondanunk sem kell, hogy Servet bűnei lajstromában, az ítéletben, szó sincsen ezekről. Mosheim kimutatja, hogy Kálvin a Servet leveleit is nem egy tekintetben meghamisította a világ előtt. *Neue Nachrichten* 80.

sorban ellene irányúlható eretneküldözést és a szabad vizsgálódás „európai értékű“ bajnoka életbe léptette a protestáns inquisitiót.

Hogy azonban minden oldalról megvilágítva legyen e nálunk sokáig homályban tartott kérdés, azt is szükség a fennebbiek után kiemelnünk, hogy a genfi új inquisitor korántsem alkalmazkodott mindenben a XVI. sz. katolikusainak felfogásához. Hogy elkobozta áldozata vagyonát (v. ö. Lecky: II. 40.); hogy a legkegyetlenebb eszközökkel kínoztatta és sanyargatta oly barbár módon, minővel a régi görögök csak a hazaárulókkal s a pogány rómaiak ez embernek nem nézett rabszolgákkal szoktak elbánni (Lecky: I. 378. 379.), hogy megtérés esetén a menekülés reményét csillogtatta előtte és lelkeszt adott melléje, ki a netaláni bűnbánót elcsábítsa meggyőzésétől (*Bpesti Szemle*, XVII. kt. 362); hogy csendes tűzön süttette meg a megátalkodott eretneket, vagyis „megperzselte“, mint Geleji Katona gonosz kárörömmel mondja, azon kegyes czélt tartva szem előtt, hogy a bűnbánatra minél több ideje maradjon s a példáján okuló nézők az örök kárhozatnak kínjait tanúságosan szemlélhessék (Lecky: I. 373. 377. II. 37. 38.): mindezt egészen Szent Domonkos szelleméhez híven cselekedte. De, fájdalom! ki kell emellett azt is jelentenünk, hogy a kath. inquisitio kegyes szelleme tiltotta azt a könynyen félreérthető megfélemlítést, hogy egyházi rend maga fogja vagy fogassa el az eretneket s magát vigyázatlanul annyira beleártsa a pör folyamába, hogy a világ előtt a bűnös halálának okozója gyanánt szerepelhessen. (Lecky: II. 27. 33. 120. stb.) E finom megkülönböztetés kedvéért látjuk a mosakodó Kálvint oly erősen tiltakozni, hogy ő csak egy árva szót is szólott volna az egész törvénykezés folyamán a halálbüntetésről: ő, a ki maga fogatta *vasárnap* el a gonosz eretneket s másnap már a saját vallató pontjaival főbenjáró bűnpört indított ellene s mind Farelhez, mind Sulzerhez, mind Bullingerhez s mind a frankfurti papokhoz írt leveleiben kifejezte azon biztató reménységét, hogy az engedelmes tanácscsal majd sikerülni fog érdeme szerint halálra ítéltetni őt. A „következetes“ Kálvin saját döntő föllépésének, bár utólagosan, olyan szerény mértékre leszállításával kétségkívül áldozatot hozott úgy a korabeli kath. közvéleménynek, mint másfelől dicsőült előképe, Szent Ágoston szellemének, ki szintén tiltotta és kárhoztatta a halálos üldözést s csak az excommunicatiótól várta az eretnekek megjavítását. (Lecky: II. 25.)

A fennebbiekhez csak annyi hozzáadni valónk van még, hogy a XVI. sz.-ban a felvilágosultabb katolikusok mind a humanizmus s mind a kereszténység szempontjából egyaránt ellene voltak a véres üldözésnek; sőt elítélték még azután is, hogy magok a protestáns orthodoxok Krisztusnak tetsző áldozatként dicsőítették az addig csak visszaélésképen fel-fellobogó máglyát.¹⁾ Morus Tamás, Macchiavelli,

¹⁾ Beza Servet kivégzése után „a vallást fenyegető veszély láttára“ Kálvin példája után szintén könyvet írt az eretnekek ellen. E könyvében nyíltan kimondja: Nem abból az ábrándos czélből bünteti a hatóság az eretneket, hogy megjavuljon, hanem hogy ezzel *Istent szolgálja s a Frűt imádja*. (Ut magistratus Deo serviant et Filium osculentur. *Paul Janet*: Polit. tud. tört. II. 174)

Montaigne, Bodin, Mornay, La Noue, Pasquier, Pithou, La Boétie, Charron stb. majd mind e felekezetből valók, kik felszólalnak a XVI. sz. folyamán a vallásszabadság érdekében. (Lásd *Paul Janet*: Polit. tud. tört. II. kt.) Sőt még az igazhitűség hazájában, a pápai tartományokban is annyira elterjedt az uralkodó egyház elleni mozgalom, hogy nem tartották művelt embernek (galant huomo) azt, ki valamely eretnek tant nem védelmezett. (*Warga*: II. 314.) Nápolyban a spanyol hitbuzgóság nem tudta felállítani a hitnyomozó törvényszéket; minden újabb kísérletök megtört a nép makacs ellenállásán. (*Lecky*: II. 121. 125.) Rómában az 1542-ben újból életbe léptetett inquisitio áldozatok tekintetében távolról sem versenyzett a Kálvin alatt szintén ekkor buzgón működni kezdő genfi polgári törvényszékkel; ²⁾ Ferrarában jó ideig akadály nélkül terjedhetett a protestántizmus; Velenczében, az olasz inquisitio egyik székhelyén, máig fenmaradhott a XVI. sz.-ban alakult eretnek egyház. (*Warga*: II. 315. 318. 320.) Ugyancsak Olaszország számos helyén, Calabriában, Piemontban, békén élt a nagyszámú valdens hitközség mindaddig, míg eszökbé nem jutott a katolicizmusnak írtó háborút izenő kálvinizmushoz csatlakozni, mely szerencsétlen lépés 1560-ban csaknem teljes kiirtásukat vonta maga után. (*U. o.* 319.) Másik oldalon a leg-hitelesebb tanú, maga Kálvin bizonyítja előttünk, hogy a francia kath. papság mily keveset törődött a legnyilvánvalóbb eretnekségekkel is, csak az egyház iránti külső engedelmességet fel ne mondják. (*Instit.* Kálv. levele. b3.) Láttuk, hogy magát Servetet e papok ségélyezték tudós vizsgálódásaiban. Ugyancsak ők nyitottak utat az inquisitio börtönéből való szabadulásra is. Az eretnek Kálvin is sokáig barátságban élt közöttük, mígnem saját feleinek kihívó magaviselete fölszította a bigottabb ellenpártiak dühét s jó magát mind Olasz-, mind Franciaországból menekülni kényszerítette. (*Révész*: 14—37.)

Ha mindezeket tekintetbe vesszük, Európának csak egy, nem épen utolsó szöglete marad, mely jámbor orthodoxaink szemében az „európai értékű reformator“ keresett türelmetlenségi szellemét kellően képviseli, sőt ha úgy tetszik, akár ki is menti a XVI. sz.-ban. E bol-

Nem csoda, hogy ilyenek láttára Castello felkiált, hogy e szent barbárok az ó-kori véres emberáldozatokat akarják visszaállítani: „Isten nagyobb dicsőségére.“

Beza e munkáját ma kevesen ismerik. A protestánsok óvatosságból tőlük kitelhetőleg megsemmisítették, mert veszedelmes fegyvert szolgáltatott ellenök. Bajos is érteni, mondja Janet, mikép jelenhetett meg épen abban az időben. Mint egy riadó, harcra hívta az eretnekeket és a katolicizmust is. Servet halála első véres tette annak az egyháznak, mely eddig saját életéért küzdött, most pedig parancsolni készült és elnyomására másoknak. Beza és Kálvin eretneküldöző könyvének megjelenésével a reformatio nemcsak a katolikusokkal, hanem a szabad gondolkozókkal is szakított, kik híj szövetségesüknek nézték eddig a protestánsokat. (V. ö. *Paul Janet*: II. 176.)

²⁾ „Hogy az inquisitio Rómában oly kevés vért ontott, az az olasz szellem irányának tulajdonítandó. Csak négy emberre emlékszem, a kit ott égettek meg: Bruno, Du Chesne, egyet Scaliger említ és Bresciai Arnold.“ *Lecky*: II. 126. — Ötödik Enzinas. (*Warga*: II. 323.) Hatodik Palaeolog Jakab, a kolozsvári unitár. főiskola egykori tanára. (*Sand.* Bibliothec. Antitrin.)

dog vidék a manchai lovag országa — Spanyolország, hol sem a reformatio, sem a renaissance nem tudta lerombolni a tisztas közép-kort sem a vallásos gondolkozás terén, sem valamely más tekintetben. Valóban a szent kath. inquisitio a Fülöpök országában ép' olyan nemzeti intézménynyé válhatott,¹⁾ mint később a prot. hitüldözés a kálvinista Skóciában. (*Buckle*: VII—IX. kt.) Alig egy-két ezer spanyolt látunk, kik a kereszténység örök igazságaiért a XVI. sz.-ban életüket kockáztatták. Ellenben az a buzgó valladolídi főnemes, ki egymaga vágta és hordta össze a fát két leánya számára, sőt maga gyújtotta meg alattuk a szent máglyát, nagy lelki megnyugvással gondolhatott arra, hogy az ilyfajta kegyességet nemcsak Rómában, hanem még a hitetlen Genfben is az ő Abrahámmal veteledő kegyes érdeme szerint méltatják. (*Warga*: II. 324. V. ö. *Lecky*: II. 57—62.) Ugyancsak a spanyol hitbuzgóság meglepéssel fogadhatta, hogy Arbuez és Torquemada, e két legkegyesebb inquisitor atya, a XIX. sz.-ban szentekké avattassanak. Mit szólnak hozzá Kálvint *ugyanezzel a korszellemmel kimenteni törekvő nem kevésbbé kegyes orthodox atyáinkfiai?* . . .

Ime mily szép logikai — virágos kertbe vezet azon legsikamlósabb elv, melyet hitbuzgó Révészünk tudós példája után indulva, a pápaság arany igájában görnyedő XIV. és XV-ik sz.-ot az újvilágkezdő XVI-ikkal összetévesztve, még komolyabb történetíró is jónak lát alkalmazni nagyérdemű munkájában.

— Ezen kegyetlenséggel határos *szigorúság* azon árny, mely a *minden tekintetben nagy* férfiú dicsőségét nem engedi homálytalan fényben ragyogni. *Nagy ember volt, nagy volt az árnyéka is* . . . Ha méltányosan akarjuk megítélni, *nem szabad* kora keretéből kivenni s a *jelenkor mértékével mérni* őt; *nem szabad feledni, hogy rendkívüli eredményt csak rendkívüli eszközökkel lehet elérni.* (*Warga*: Ker. egyház tört. II. 119.)

A cél tehát szentesíti ma is az eszközöket! Csalódásig ugyanazon korszellem, mely a Macchiavellit szülő XV-ik sz.-ból egyesek lelkében fönmaradt s még ma is életre kél, hogy a középkor babonáit védő Torquemadát szentté avassa.²⁾ Ugyanez a modern író Ser-

¹⁾ *Lecky*: II. 124. 1559. máj. 21-én tartatott az első Auto-da-Fé. A nép csak úgy tódult azokra, mint a bikaviadalokra, melyeket még ma is szűz Mária tiszteletére szoktak tartani. (*Lecky*: I. 351. *Warga*: II. 323.) A spanyol inquisitorokról így nyilatkozik egy anglikán pap: „A barcellonai testület becsületére legyen mondva, annak minden tagja szavatartó ember és a legtöbb kítűnő emberbarát volt.” (*Buckle*: II. 17. 112.)

²⁾ Állítsuk szembe, hogy tisztán láthassunk, a fent kimondott szép elvet az ő törvényes atyjának, Macchiavellinek, nézeteit, ki a testvérgyilkos Romulusról így ítélt: „Okos elme nem kárhoztathat azért valamely kiváló embert, mert *szokatlan eszközzel mozdított elő oly lényeges* ügyet, minő egy köztársaság alapítása. Ha cselekedete miatt vádolnunk kell is, *célja miatt ki kell őt mentenünk. Az üdvös eredmény mindig megbocsáttatja a cselekedetet* és Romulussal is így vagyunk.”

Kleomenesről, Spárta Kálvinjáról, pedig így nyilatkozik: „Jól ismerte az embereket és megértve becsvágyuk természetét, belátta, hogy ő nem lehet mindekié, a míg egyesek érdekei ellen harcolnia kell. *Megrágradván tehát a kí-*

vet eseténél ily orthodox stílusban nyilatkozik: „Én nem tudom védni, nem merem (Kálvint) elítélni.“ Álljon tehát itt a hivatását félreismerő történetíró fölbátorítására annak a francia írónak higgadt ítélete, ki közvetlen közelből szemlélvén Kálvin múlt nagyságát, magáról az eretnekégetésről ily szabadon nyilatkozik:

— A mi Servet Mihályt illeti, fájdalom, czáfolhatatlanul igaz, hogy Kálvin őt gondolatában már hét évvel előbb halálra ítélte, mintsem tényleg perbe fogatta. Hiába igyekeztek tanítványai tisztára mosni őt attól a bűntől, hogy előre elgondolta s megfontolta magában ez ember meggyilkolását, a ki nem tett mást, mint hogy a reformatio közös jogával élt. Kálvin már 1546-ban elárulta magát levelében, mikor meghallotta, hogy Šervet Genfbe szándékozik... Az elővégzet tanának felállítója hét évvel előre végrehajtotta az állítólagos istenítéletet, oly bizonyosan lehetetlennek tartotta, hogy az, a kinek kárhozata el van végezve, megtérhessen! *Ha nem szolgálna mentségeül Kálvinnak a meggyőződés jóhiszemősége, valóban ez a hittudós-hóhér, a ki világi karhatalommal gyújtotta Servet alá a máglyát, alatta állana az emberi nem gyűlöletének és megvetésének.* (Nisard: Francia irod. tört. I. 313. 314.)

„Ha nem szolgálna mentségeül Kálvinnak a meggyőződés jóhiszemősége...“ Ez utolsó legvékonyabb fátyol föllebbentésére hadd álljon itt egy néhány „argumentum ad hominem“, melyeket pusztán csak orthodox aai kedvéért közlünk.

Kálvin minden kétségen kívül megvetette a kath. inquisitiót; lelkéből utálta eljárását mindaddig, míg jónak nem látta fölhasználni saját céljaira. Már első irodalmi művében (*De clementia*) az általános vallásszabadság érdekeit védi, még mint katolikus. „E mű tulajdonkép reform-röpirat akart lenni, célja volt igazolni a vallástürelmet“, mondja Szász K. (*Bpesti Szemle*. XVII. 214.) Hasonló czélzattal írta később híres levelét a francia királyhoz, mint már a reformatio híve. Az *Institutio* első kiadásaiban is határozottan a lelkiismeret szabadsága mellett tör lándsát, mint kimutatta ezt korábban Castellio s legújabbán Porter.¹⁾ Ugyanez időtájt írja Butzernek a kö-

nálkozó alkalmat, meggyilkoltatta az ephorokat és mindazokat, kik terveinek útját állhatnák; azután pedig tökéletesen helyreállította Lykurgos törvényeit.“

A genfi reformatio kegyetlenkedésének pedig ily találó megfejtését adja: Bárki kerekedjék fölül, sikerét az új rend ellenségeire mért valamely rettenetes csapással kell megszállírdítania. E szigorra főkép a szabad kormányzat megalapításánál van szükség, mert az ilyenek rendszerint sok az ellensége, kevés a barátja. (*Paul Janet*. Polit. tud. tört. II. 26. 27. 34.)

Ime a renaissance pogányzerű emberének, mely még mitsem tud Krisztus elveiről vagy rég megtagadta azokat, merész, rideg körvonalai. További fejtegetésüket orthodox aaira bízunk; csak még Szász Károly mélyértelmű megjegyzését vetjük hozzájuk: „Nem tarthatjuk Kálvint a XVI. sz. legkeresztényibb emberének s nem fogadhatjuk el őt bármely korbéli kereszténység magas példányképeül.“ *Budapesti Szemle*. XVII. 244.

¹⁾ *Servetus and Calvin*. 59. Kálvin az *Institutio* első kiadásaiban intéssel, tanítással, az Urhoz való könyörgéssel térítené az egyházba a hit ellenségeit s határozottan ellene nyilatkozik a fegyveres üldözésnek. 1554-ki kiadásában (cap. VIII. 193. p. 459. edit. Ad. et Joh. Riveriis) már sokat változtat ugyane helyen, mint az Molnár fordításában IV. kv. XII. r. 10. cikkely végén olvasható. Bár még most is eléggé elítéli abban saját eljárását Servet ellen.

vetkező nevezetes vallomást: „*Számos és nagy hibáim ellen nem kellett oly ádáz harczot kiállanom, mint a minővel türelmetlenségemet igyekeztem legyőzni.*“ (*Warga*: II. 121.) Bezzeg szabad folyást engedett e pusztán egyéni s tehát nem a már felvilágosult korszakban gyökerező indulatának akkor, midőn a „veszedelmes mérgű“ philosophusok magát a hasonlíthatatlan *Institutiót* merték megtámadni. „Én pedig azt sok időtől fogva és gyakorta vöttem eszembe, hogy mindenekben, a kik oly makacson űzik a szóban valló villongást, mindenkor valami titkos mérég vagon elrejtve... *Mely ő vakmerőségeknek boldogtalan kimeneteli által illik minékünk megintettetniünk*, hogy e dolgban sokkal inkább együgyű értelmességet kövessünk.“ (*Instit.* I. kv. XIII. 5. és 21.) S ha már most ez 1559-beli őszinte fenyegetéssel szembe állítjuk a Trie és Sulzer előtt korábban elhangzott nem kevésbé őszinte beismeréseket (a protestánsok tanítással kötelesek megjavítani az eretnekséget és nem fegyverrel üldözni azt; semmi se volna összeférhetetlenebb, mint utánozni részükről a katolikusok zabolátlan dühösségét, *Porter*: 13. 26. *Révész*: 177.), — mindezek, ha kellően figyelembe vesszük, aligha nyújtanak elegendő alapot a Nisard által fölvetett jóhiszeműség elfogadására.

Menjünk tovább! Az a legbizonyosabb, hogy Kálvin nem bigott katolikus módon gondolkozott a hitüldözésről. Meggyőzőn mutatja ezt az a tény, hogy 1546-ban egy szóval sem bátorítja az ajánlkozó Servetet, hogy baráti látogatásra Genfbe jöjjön. (*Révész*: 175.) A furfangos módon Frelonhoz juttatott kézalatti felbízgatás azonban veszélytelen úttal kecsegteti őt. E nem épen finom ravasság, úgy látszik, Kálvinnak nemzeties jellemvonásai közé tartozott. Ha nem csalódunk, szabad kezét akart nyerni, hogy benső barátai előtt hangoztatott kegyes fenyegetését beválthassa. Ezért nem kötötte le Servet előtt szavát írásban az ő gyöngéd lelkiismerete, pedig nagyon is jól ismerhette a konstánzi zsinat határozatát: „Bárki ígért is biztonlétet az eretnekeknek, nem köteles ígéretének megtartására; hármennyire legyen is lekötelezve.“ A genfi reformator felállított elve pedig ennek ellenében így hangzik: „Ez legyen az első regula a fogadástételekben, hogy semmi fogadásra ne bocsássuk magunkat; hanem ha előbb a lelkiismeret bizonynyal elvégezte, hogy semmit nem akar vakmerőségből próbálni.“ (*Institutio.* IV. kv. XIII. 2.) E lényeges különbség a kétféle kegyességű felfogásban nem kevésbé alkalmas a Nisard szerinti jóhiszeműség megingatására.

Hét évvel később a „tudományokban járatlan“ (*Bpesti Szemle*, XVII. 237.) Trie segítségével igyekszik Kálvin rég forralt bosszútervét megvalósítani. Elárulják ketten Servetet a lyoni kath. inquisitiónak. Vajon föltehetjük ezt arról a férfúró, a ki neveltetését és majd minden tudományát a kath. barátoktól nyerte?!) Vajon képes volt a

1) Midőn az *Institutio* II-ik könyvében az esetről, eredendő bűnről, szolga akaratról, eleve elrendelésről stb. írva mindazon tanokat kifejti, melyeket újabb időben neki tulajdonítanak, többek közt ezt mondja: „Innen bizonynyal megismerhetik a ker. olvasók, hogy *semmi újságot nem hozok elő*; hanem a mit Sz. Ágoston régenten, minden istenfélő keresztyéneknek egyező értelmekből írt és

nagy Kálvin ily alantjáró cselekedetre? Porter a levelezést napvilágra hozó Artigny, Mosheim és Dyer után kilencz meggyőző okkal világítja meg a genfi főpap jellemző intrikáját. Szász Károly más források után szintén hitelt ad e czimboraságnak s egyáltalán nincs elragadtatva hősének személyes tulajdonságai által. Warga Lajos pedig ily szeretetreméltón nyilatkozik az ő „minden tekintetben nagy“ Kálvinja ifjukoráról: „Tanulótársai *Accusativus*-nak gúnyolták az ellenük mindegyre *vádaskodó Jánost*.“ (*Ker. egyh. tört.* II. 119.)

Mehetünk tovább! Trie folytatja leleplezéseit. Elküldi a fő inquisitornak Servet 27 magánlevelét, miket Kálvin saját szavai szerint, csak „vonakodva nyújtott neki át.“ (*Bpesti Szemle.* XVII. 237. *Révész:* 177.) Tehát Kálvin nagyon is jól ismerte lépése mivoltát. De vajon fel tudta ő fogni abban a sötét XVI. sz.-ban, hogy e tettével megsértette úgy a baráti bizalom, mint a levéltitok szentségét, mit Gibbon, Mosheim, Szász K. megbotránkozva emlegetnek s csak a debreczeni történetíró nem akar meglátni. Bezzeg nem ily tartózkodó volt a mi figyelmes Révészünk, mikor egynéhány lappal előbb Troilet hasonló módon járt el Kálvin „bizalmas baráti leveleivel“; nem késik azonnal „bosszút“, „aljas eszközt“, „aljas megtámadást“ mit emlegetni. Ugyanakkor szerinte Kálvin egyik barátja is „szemére hányta az illetőknek, mily tisztátalan már forrására és eszközeire nézve e megtámadás.“ (*Révész:* 143. 144.) Ily erős kifakadás oly körültekintő írótól bizony nem volna ügyünkben utolsó bizonyosság. De hogy mi magunk is visszatérjünk Révészünk után a XVI. sz.-ba, magát Kálvint Servet halála után másfél évvel ily sokat mondó panasza halljuk fakadni az ő részvevő Bullingere előtt: „*Zebedaeus litteras ante annos quindecim, Argentorati quum essem, privatim missas perfide vulgaverat.*“ (*Trechsel.* I. 202.) Lám, lám, mily közel áll még e tekintetben is orthodoxaink ócsárolt XVI. sz.-a a mi dicső XIX-ikünkhez!

Ám szívesen mellőzzük a leszámolásnál ezt az inquisitíóval üzőtt benső barátkozást, mit maga Kálvin később jónak látott megtagadni; de nem tagadhatja el a békésen átúzó hajdani jóbarát elfogatását. Mintegy dicsekedni halljuk őt azzal, hogy egyenesen maga lépett föl ellene; hanem azért mégis vádlóul egy bérelt szolgáját látjuk előállani. Ámde ő, a nagy kérkedő, írta meg a vallató pontokat; ő volt a feladó, a vádló, az informáló és a tanú — mindez egy személyben! A maga alkotta törvények szerint a vádlotthoz ha-

tanított és *annakutána majd ezer esztendeig megtartatott a barátok klastromai-ban.*“ (II. kv. III. 5.)

Különös ellentétben áll ezzel a kijelentéssel „rendületlen következetességű“ Kálvinunknak a IV-ik könyvben olvasható következő nyilatkozata: „Azt állítjuk azért immár, hogy nem áll az egyházi szolgáknak szabad akarattal, hogy új tudományt koholjanak.“ Egyedül Jézus tanítása és az Isten ígéje mellett kell megállaniok. Még Szent Pál sem uralkodhatik az ő hitökön stb. stb. (IV. kv. VIII. 9. — V. ö. IV. kv. VIII. 7. és 13. X. 7. és 17. stb.)

. . . Ma már ezzel szemben minden „káplánka“ tudja, hogy Sz. Ágoston fennebb felsorolt tanai épen Pál apostolnak egy-két homályos helyén alapúlnak s maga Jézus sohasem tanította azokat.

sonlóan ő neki is fogságba kellett volna mennie, hogy onnan bizonyítsa be a főbenjáró vádak igazságát. A debreczeni történetírónak egyetlen hibáztató szava sincs a legvilágosabb törvényszegésre. Vajon a „jóhiszemű“ Kálvin az ilyen könnyed eljárásról maga is oly könnyedén gondolkozott? A pápistákkal szemben legalább kimondja hímezés nélkül:

— Mit kelljen embernek tenni az ilyen bestiákkal, a kik oly közértelem nélkül valók, hogy a törvényből azt excipiólják és fogják ki, a melyért az a törvény kiváltképen szereztetett! . . . Ez a kellemes törvényt magyarázó (nem tudom, hogyha gonoszságból avagy tudatlanságból-e) az Róma városát ki akarja vonni a közönséges törvény alól. (*Institutio*. IV. kv. VII. 9.)

Elég kemény szavak ezek! De vajon a nagy Kálvin az itt megelt szurós szálkát csak a kath. papok szemében tudta volna meglátni?

— Azt költik a törvényt szerzők, hogy az ő törvényök szabadságnak törvénye; kedves az ő igájok és az ő terhök könnyű: ki nem látja pedig, hogy merő hazugok? Ő magok ugyan semmi nehézségét sem érzik az ő törvényöknek; mert mind az ő maguk törvényét s mind az Istenét bátran és gunyosan megvetik. (*Institutio*: IV. kv. X. 2. Vesd össze: II. kv. VIII. 6. hol szintén hasonló szellemben nyilatkozik.)

E „kellemes törvényt magyarázat“ után mindenki megvárta volna, hogy Kálvin maga helyett ne házi cselédét állítsa elő, hanem méltó helyettesről gondoskodjék a „lelki renden valók“ közül. Azonban készséggel elejtjük az itt emelhető vádat, mert maga a nagy Kálvin is épen ily elnéző e tekintetben a kath. klerus iránt, kik a XVI. sz.-ban nem ritkán még busás papi javadalmakhoz is juttatták érdemes szakácsaikat:

— Elhallgatom azt, hogy az illetén praebendák nagy gyakorta borbélyoknak, *szukácsoknak*, öszvérhajtóknak és ezekhez hasonló kocziporoknak (ingyenélő) jutalmok és feltiszteltetések légyenek. . . A kik áron vették meg azt, vagy *rút szolgálattal tették szerét!* (*Institutio*. IV. kv. V. 6.)

Vajon miért nem állította Kálvin a perbe fogott eretneket egyenesen a konsistorium elé, hová „vétkenél“ fogva tartozott? (*Bpesti Szemle*. XVII. 233. 234. V. ö. *Instit.* IV. kv. XII. 4. stb.) Megtudjuk ezt ő magától szintén elég világosan:

— Mert az anyaszentegyháznak nincs fegyverhatalma, a melylyel büntessen és zabolázzon; nincs *tömlöcze*; nincsen egyéb büntetésre ereje, a melylyel a világi hatóság szokott élni. Annakutánna nem keresi azt az anyaszentegyház, hogy a ki vétkezett, üstökön fogva vonattassék a büntetésre; hanem hogy. . . a poenitentiára örömet előálljon. (*Institutio*. IV. kv. XI. 3. Vesd össze: 5.)

Igy tehát nem lett volna a kegyes főpásztornak elegendő hatalma, hogy áldozatával csupán az egyházi rendtartások segélyével kénye-kedve szerint elbánhasson?

-- A szent püspökök az ő hatáskörükben nem birságotlással, fog-

sággal avagy egyéb világi büntetéssel éltek,¹⁾ hanem *a mint hozzájuk illett, egyedül csak az Isten igéjével*. Mert nincsen az egyháznak keményebb bosszúállása, sem hatalmasb menyköve, mint a kirekesztés, avagy a kiátkozás. (*Institutio*. IV. kv. XI. 5.)

Hát a világi hatalom adott Genfben Kálvin híveinek kellő módot és alkalmat arra, hogy ellenségeiket eltehessék láb alól?

— A szelidség és mértékletesség nem akadályozza meg, hogy ők *a barátság megsértése nélkül* az ő ellenségek ellen a világi hatóság segédelmével ne éljenek az ő jószágoknak megtartására; avagy hogy ők *a közönséges haszonért* az ártalmas gonosz embert elő nem vonhatnák, a mely semmi egyéb eszközzel, hanem halál által jobbíthatnának meg. (*Institutio*. IV. kv. XX. 20.)

Vajon volt-e joga a genfi lelkésznek, hogy az állítólagos vétkest a hatóságnak kezébe juttassa, eltekinítve *a barátság megsértése* mellett attól is, hogy az külföldi alattvaló?

— Azt mondom én, így felel Kálvin, hogy a mint a hatóságnak büntetéssel és fenyítéssel kell a botránkozásokat az anyaszentegyházból kitisztítani; viszont az egyházi szolga is segítő kezét nyujtsa a hatóságnak, hogy oly sokan ne vétkezzenek. Akképen kell egymással tartaniok, hogy egyik a másíknak segítségére legyen és ne bántására.²⁾ (*Institutio*. IV. kv. XI. 3.)

S ugyan mi lett volna kötelessége Kálvinunknak e megadott joggal szemben is, mint kegyes lelkípásztornak?

— Ugy kellene bizonyára a keresztyéneknek magukat viselniök, hogy mindenkor *az önnön jussok mellől inkább elálljanak*, hogynem mint az ítélet elejébe járuljanak; honnan nem egy könnyen mehetnek el az atyafiak ellen való felindulás és haragra való gerjedés nélkül.³⁾ (*Institutio*. IV. kv. XX. 21.)

És vajon föltehető a XVI. sz.-ban, hogy az egyház kezét fogván a világi hatósággal, protestáns főpapunk jóhiszeműleg élt volna vissza a világi hatalommal saját céljaira?

— A püspökök, a kik a fejedelmeknek *esztelen jóakuratjokkal az önmagok hasznokra gonoszúl éltenek, csak ez egy cselekedetökkel is eléggé megmutatták, hogy ők nem igazi püspökök*. Mert ha csak egy szikrácskája volt volna is bennök az apostoli léleknek, minden kétség nélkül azt felelték volna Szent Pállal: *A mi vitézségünk fegyverei nem testiek, hanem lelkiek*. De mivelhogy vak kívánságtól vezéreltettek: *mind*

¹⁾ Bizony jó maga sem igen tartotta meg ez evangéliumi szellemű rendszabályt. Genfben minden templommúlászást három pénzzel büntettek; ki későn érkezett, másodízben megbírságotlák. Három embert, a mért a prédikáció alatt nevettek, becuktak három napra. Gruet furcsa termetéért *pókhas*-nak szidta s bosszúval fenyegette Kálvint, kínpadra vonták s kivégezték érte. (*Bpesti Szemle*. XVII. 233. 239.)

²⁾ Így rendelkezik Kálvin 1559-ben; de „rottenetes következetessége“ a külföldieket még ekkor is figyelmen kívül hagyja.

³⁾ A debreczeni történetíró szerint pedig a kegyes Kálvin: „még azt sem helyeselte, hogy azon egyén, ki az egyház rendeleteinek nem engedelmeskedik, büntetés végett a polgári hatóságnak adassék által.“ (*Révész*: 324.)

magukat, mind az utánnuk következőket és annak fölötté az anyaszentegyházat is elvesztették. (Institutio. IV. kv. XI. 10.)

Mit kellett volna a kegyes Kálvinnak a pör megindításánál szem előtt tartania mindenek előtt?

— Végezetre mindezekben legjobb tanácsadó a szeretet, a mely nélkül mi minden elindított és indítandó pereket és törvénykezéseket minden ellenmondás nélkül hamisaknak és istenteleneknek tartunk. (Institutio. IV. kv. XX. 21.)

Követni szokták Genfben Kálvin e kegyes útmutatását?

— Megvallom, a minéműk a mostani időeknek erkölcei, bizony igen ritkán vannak jámbor pörlők a törvény előtt... Az ügyet keserű ellenkezéssel, szörnyű bosszúkívánással és engesztelhetetlen keménységűséggel űzik és forgatják mind a vélek ellenkezőknek veszedelméig. Ezenközben, hogy semmit nem egyebet, hanem mindent igazán láttassanak cselekedni, törvényes ítéletnek palástjával fedezik az ő gonosz hamisságukat. (Institutio. IV. kv. XX. 17.)

Minő eljárást kívánhatunk már most a törvény előtt föllépett vádlók és panaszlók részéről?

— Akár polgári dologban legyen is a törvénykezés, csak az jár az igaz úton, a ki ártatlan együgyűségben ajánlja az ő ügyét a bírónak; semmit kevésbbé nem gondolván, minthogy a rajta tett gonoszt megtorolja, mely a bosszúkívánás. Akár pedig főbenjáró dologról legyen az ügy, mi oly panaszlót és vádolót kívánunk, a ki minden saját bosszújának megállása nélkül járuljon az ítélet elejébe; kinek egyedül csak az szándéka, hogy az ártalmas ember igyekezetének ellene álljon, hogy az kárt ne tehessen a közönséges haszonnak.¹⁾ (Institutio. IV. kv. XX. 19.)

Mi az oka mégis, hogy a benyújtott vádlelvel végén „személyes sérelmek“ czimén a Monsieur Calvin elleni tiszteletlenség is oly jelentős helyet foglal el?

— Az Isten törvényének megrontását sokkal enyhébben büntetik, de az ő rendelkezései közül csak a legkisebbnek is megszegését tömlöczcel, számkivetéssel, avagy tűzzel és fegyverrel. (T. i. azok a gonosz kath. papok!) Az Istennek megutálói ellen nem oly igen kemények és engesztelhetetlenek; de a kiktől ő magok megvettetnek, azokat nagy gyűlölésgesen és ellenségesen üldözik... (Institutio. IV. kv. X. 10.)

Mi szokott következni ebből a nagy gyűlölségből, jó Calvine?

— Mivelhogy a gyűlölség semmi nem egyéb, hanem a régi és megrögzött harag; akár te azt mind fedezgedes és akármely hiában

¹⁾ Az itt annyiszor emlegetett „közönséges hasznót“ megvilágítja Servet esetében a Kálvin tollából eredő halálos ítélet: „Igy lesz vége a te életednek, hogy példa légy másoknak, kik ily bínt akarnának elkövetni.“ (Révész: 192.) Magára az ítéletre pedig szintén rá világít a következő őszinte beösmérés: „Megvallom azt bizonyára én magam is, hogy az álnok emberek sok dolgokat gondoltanak ki a religio dolgában, hogy az együgyű kösséget áhítatossá és féltelmessé tehessék: hogy aztán nékiük engedelmesebbekké lennének.“ (Institutio. I. kv. III. 2.) E jellemző mondás leírásánál a kath. klerusra gondolt szívében a jó Kálvin; de mi akadályozhatna bennünket abban, hogy önfeledt vallomását az ő legkatholikusabb tettére ne alkalmazzuk!

való kerengéssel igyekezzél kifejtőzni belőle; de ugyan *bizony dolog az, hogy valahol a harag vagy a gyűlölség legyen, ott gonosz cselekedetre való kívánság is legyen.* Hogyha mégis menteni akarnád magadat, megfelel rá a Sz. Lélek: valaki az ő szívében atyafiát gyűlöli. *gyilkos az!* (Institutio. II. kv. VIII. 39.)

Ugyan mi okod lehetett régi barátod iránt ily nagy gyűlöletre és szertelen bosszúkívánásra?

— Azon Isten ajándékit, *melyeket magunkban csodálunk*, ha más emberekben látszanak avagy nagyobbak is azokban, csipdessük, szagatjuk és gyalázzuk, hogy azoknak ne kellessék engednünk. Ellenben, ha valami fogyatkozás van felebarátunkban, nem elég az nekünk, hogy azt nagy éles, kemény szemmel nézzük, hanem még gyűlölségesen nagyobbakká is tesszük, hogyszem mint volnának. Innét nagyon imcz negédesség, hogy kiki közöttünk, mintha a köztörvénytől szabados volna, egyebeket felül akar haladni... *Midőn pedig harcra kél a dolog, kifakad aztán a méreg és kimutatja magát.* Vannak bizonyára sokan, a kik alázatosaknak és szelideknek látszanak, *valamig érzik, hogy ő nékiük mindenek hizelkednek és kedveskednek: kicsoda pedig az, ki e szelidségben és alázatosságban megmarad, hogyha felingereltetik és bosszantatik?* (Institutio. III. kv. VII. 4.)

Ezért nem engedtéél tehát védőt a szegény egyedülálló fogolynak?

— Prokátori tisztben a földi bíró előtt senki sem mér eljárni, hanem ha néki megengedettetik... (Institutio. III. kv. XX. 23.)

Milyen módon kellett volna az egész pörben eljárni, hogy ez eljárás az igazságnak a te korod szelleme szerint is megfeleljen?

— *Az egész processusnak és ítéletfolyásnak, az Isten nevének segítségül hívása mellett, oly becsületes méltóságúnak kell lenni, a melyben a Krisztusnak jelen volta éreztessek; hogy semmi kétség abban ne legyen, hogy önnön maga ez ő ítéletiben az ítéldbíró avagy fő igazgató.* (Institutio. IV. kv. XII. 7.)

S így tehát te nem kívánod, hogy néped az igazság keresésében letérjen az egyedül igaz és örök alapról, mely a Jézus Krisztus?

— Mikor azt mondjuk, hogy ez (vagy az) légyen a törvénynek értelme, nem hozunk valami magunktól költött új magyarázatot be; hanem *a Krisztust követjük, a ki legjobb magyarázója a törvénynek.* (Institutio. II. kv. VIII. 7.)

Ki adta e törvényt?

— Isten az egyetlen törvényt szerző! Nem illik az emberekhez, hogy e tisztességet magokra vonják... Az Úr a mi törvényt szerzőnk; az Úr a mi bíránk: ő üdvözít minket. Meg van írva: *A kinek hatalma legyen a lelkeken, annál van az életre és a halálra való ítélet is.* Ezt pedig csak egy ember sem tulajdoníthatja magának. (Institutio. IV. kv. X. 7. és 8.)

Mi légyen az Isten törvénye az ítéleteknél?

— Hogy egy szóval befoglaljam: *ne kárhoztassuk halálra a személyt, a mely egyedül csak az Istennek kezében és ítéletében legyen; hanem kinek-kinek cselekedeti felől az Istennek törvényéből tegyünk*

ítéletet. Messzebb a mi ítéletünkkel ne lépünk; hanem ha az Isten erejének (!) és irgalmasságának akarunk határt vetni, a kinek jótetséséből a leggonoszabból legjobbak lesznek és az idegenek az anyaszentegyházba plántáltatnak. (Institutio. IV. kv. XII. 9.)

És ezt parancsolta volna neked is a te Krisztusod?

— Isten nem gyönyörködik a bűnösnek halálában! (Institutio. III. kv. XXIV. 15.) Mindazáltal ezt sem kell aziránt elfelejtenünk, hogy olyan tökéletes keménység illjék az anyaszentegyházhoz, a mely a szelidségnek lelkével össze legyen foglalva. Mert mindenkor szem előtt kell tartani, a mint Szent Pál parancsolja, hogy az, a ki büntettetik, a föltöbb való szomorúságban el ne merüljön. Mert ilyen módon merő méreg lenne az orvosságból. (Institutio. IV. kv. XII. 8.)

Hát a hitetlenekkel szemben nem kell ily irgalmasságot követni?

— Mi volna ez egyéb, mint azt mondani, hogy a Krisztus az övéinek nem üdvösségre, hanem veszedelmekre jött... Szent Péter halotta azt, hogy megtagadtatik az Istennek angyali (?) előtt, a ki az emberek előtt a Krisztust meg nem vallja; és mégis egy éjjel háromszor tagadta meg, még pedig átok alatt való esküvéssel. Mindazáltal a kegyelmes megbocsátástól ugyan nem üzetett el... Sőt még amaz ördögös Simonnak sem mondja Szent Péter, hogy kétségbe essék (üdvössége felől); hanem inkább reménységre indítja, midőn azt tanácsolja nékie, hogy könyörögjön az Istennek, az ő bűneinek bocsánatjáért. (Institutio. IV. kv. I. 26.)

Az eretnekek iránt is ily atyai elbánást javasolsz az anyaszentegyházban?

— A ki az apostoloknak példáján meg nem indul, az olyan már csak az Úr Krisztusnak méltóságával és parancsolatjával elégedjék meg... Annakokáért igazán mondja Cyprianus: *Noha láttatnak az anyaszentegyházban konkolyok és tisztátalan edények... a földedényeknek megrontása és eltördelése egyedül csak az Urat illeti, a kinek a raspálca is arra adatott és senki azt magának ne tulajdonítsa, a mi a Fiúnak tulajdona és sajátja: hogy a szérűt és a polyvát tisztítani akarná és minden konkolyt emberi ítélet szerint akarna kigyomlálni.* Kevély megáltkodás (volna) az ilyen, istenkáromló és bódult magahittség és jelfuvalkodás! (Institutio. IV. kv. I. 19.)

És ily tökéletes Krisztusi szelidséget tanúsítottál te az egyház minden vétkező fiával szemben?

— *Hogyha az Isten oly engedelmes, miért akarna az ő papja oly keménynek láttatni?* (Instit. IV. kv. XII. 8.) Végezetre a mi keresztyéni hitvallásunknak rendi által is megintetünk arra, hogy a Krisztus anyaszentegyházában a bűnöknek bocsánatja szünetlenül létszen és mindörökké megmarad. (U. o. I. 27.) Hogy pedig oly nem örömet és nehezen kegyelmeztek meg azoknak, a kik valami olyat cselekedtek, a melyet az anyaszentegyháznak kellene megbüntetni; az nem azért lett, mintha az Úrtól nehéz volna bocsánatot remélni és nyerni: hanem ezzel a keménységgel akartak másokat elrettenteni, hogy ne száguldának az olyan vétkekre, a melyek miatt méltán kirekesztnének az anyaszentegyháznak társaságából. (Institutio. IV. kv. I. 29.)

Ezért a szükséges példa kedvéért papjaid egész a kegyetlenségig is elmehettek?

— Nem tudta-é Péter, a ki oly szorgalmasan meg volt intetve, mely igen nagy bűn az ön mesterét esküvéssel megtagadni? . . . Annakokáért az *Isten irgalmasságának útját, a mely mihozzánk ily engedelmes, mimaunk gonoszságából minék zárjuk el?* (*Instit.* IV. kv. I. 28.) Az Istennek ígéje, a mely egyetlenegy mértékzsínorunk, ezaránt nagy értelmes mértékelést ad és ír előnkbe, t. i. hogy az egyházi fenytéknek keménységét csak annyira kell kiterjeszteni és nehezíteni, hogy a személy a szomorúságban el ne boruljon. (*Institutio.* IV. kv. I. 29. Lásd XII. 8. stb.)

Ugyan mi lehet már most szerinted egy valódi keresztyén papnak kötelessége?

— Ime itt az egyháznak hatalma, mely adatott az ő pásztorinak: *az Isten ígéje által mindent bátran merjenek és bizvást kezdjenek* . . . A Krisztus házát építsék, a Sátánét elrontsák; a juhokat legeltessék, a farkasokat elkeressék; az örömet tanulókat oktassák és intsék; engedetleneket és keménynyakúakat megfedjék és dorgálják; kötözzenek és oldozzanak; menykő szerint villámodjanak, dördüljenek és ha szükség, hozzá is üssenek. *De mindezeket az Isten ígéjével!* . . . *Az Istennek népében a kegyetlen lelki uralkodók nem illenek jobban össze, mint Krisztus a Belállal.* (*Institutio.* IV. kv. VIII. 9. és 10.)

Ugy tetszik nekünk, mintha nem szokták volna a „vasnyakú“ (Révész :) kálvinista papok magokat Jézus könnyű igájához, — szerető intéseihöz, szelid feddőzéseihöz még ennyire sem hozzátartani.

— A mi harcunknak végső célja pedig ez, hogy *megzaboláztassék az a mértéktelen és kietlen birodalom, a melyet a lelkeken azok tulajdonítanak magoknak, a kik az anyaszentegyház pásztorinak akarnak tartatni, holott igazán és valósággal irgalmatlan hóhérok.* Mert azt mondják, hogy az ő törvények, melyeket szereznek, a lelkekre néznek és szükségesek az örök életre. Ilyenképen pedig bosszúsággal illetetik a Krisztusnak országa és a *Krisztustól ajándékozott lelkiismereti szabadság mindenestől fogva elnyomatik és elrontatik.* (*Institutio.* IV. kv. X. 1.)

Nem kívánja tehát ez a te hires tudományod, hogy „az egyházi fenyték ottan hamar hóhérsággá ne változzék?“ (*Institutio.* IV. kv. XII. 10.)

— Szent Ágoston csak azt akarja, hogy az egyházi fenyték mértékletes értelmességgel legyen, a melyet az Ur is megkíván, hogy *a konkolynek kiszakgatásával a búza meg ne vesszessék.*¹⁾ Az ember irgalmassággal fedje és jobbjtsa meg, a mi tőle lehet; a mi pedig nem lehet, azt békével szenvedje és szeretetből panaszolkodjék rajta. (*Institutio.* IV. kv. XII. 11.)

Mi vélekedésed lehet tehát azon vallás felől, mely aprólékos, kicsinyes rendszabályokkal, túlságba menő kemény egyházi fenyték-

¹⁾ Ez volt a lelkiismeret szabadsága védelmezőinek is egyik fő érve Kálvin ellenében. Lásd *Beza: De Haeticis.* 140. — *Paul Janet: II.* 170.

kel ¹⁾ tulajdonkép csak azt akarja elérni, hogy „a híveknek lelkiismereti egy embernek szolgálai igája alá kényszeríttessenek és köteleztessenek?” (V. ö. *Institutio*. IV. kv. X. 9.)

— *Igy változtatja magát a Sátán világozságnak Angyalává, midőn valamely törvény mellett való buzgó keménységnek színe alatt szörnyű kegyetlenkedést és dühösködést állít; semmit egyebet nem keresvén, hanem hogy elszakgassa a békesség és egyességnek kötelét.*²⁾ A mely valamig erősen megmarad a keresztyének között, minden ő tehetsége erőtelen léssen az ártalomra és minden álnok praktikái a a szakadásszerzésre elenyésznek. (*Institutio*. IV. kv. XII. 12.)

Reá térve már most a te tudvalevő ballépéseidre, hitelt adhatunk e dologban utólagos bizonyítgatásidnak, a te mosakodó ártatlanságodnak?

— Innocentius gyanúságos is lehet az önnön maga ügyében . . . (*Institutio*. IV. kv. VII. 14.)

Ha a törvény fel is hatalmazott volna reá, ugyan vethettél volna te igazság szerint követ arra a szegény tévelygőre, a ki ha tévedett is, jó hiszemmél törekedett megtalálni a keresett igazságot?

— Ebben pedig igen *egyeziünk mindnyájan*, hogy az egy igaz Istentől egyenlőképen mindnyájan eltávoztunk és magunkat az iszonyú bálványozásra adjuk; a mely mételylyel nemcsak a köz és tudatlanok, hanem leginkább a legnemesebbek, tudósabbak és elmésebbek vesztődnek meg. (*Institutio*. I. kv. V. 11.)

Állíthatják tehát azt a te orthodox híveid, hogy te Krisztus vitézkedő anyaszentegyházának mindig oly szeplőtelen bajnoka voltál, a kinek paizsán soha folt nem esett?

— Soha egy istenes embernek is semmi olyan cselekedete nem volt, a mely, ha az Istennek kemény ítélete által próbáltatnék meg, kárhozatos nem volna. És ez a pápistákkal való vetekedésünknek főbb

¹⁾ Százszor ismételt vád Kálvin részéről a katolikusok ellenében. Menyire maga ellen beszélt, lásd: *Bpesti Szemle*. XVII. 232—236. és *Révész*: 97—103.

²⁾ Sajátságosan betöltek e szavak magán a kálvinizmuson is. A máglya nem volt visszaélés többé. A tisztán szellemi fegyverekkel küzdés lehetetlenné s mi több fölöslegessé lön téve. A kath. klerus örvendetes meglepetéssel értesült az újszerű genfi eseményekről. A reformpárt a kiegyezéssel mihamar örökre elhallgatott. A küzdelem az eszmék teréről a hatalom és erőszak terére vitetvén át s éper protestánsok által, e régi és megszokott alapon csakis a jól szervezett katholicizmus győzedelmeskedhetett. (V. ö. *Sarpi*: Histoire du Concile de Trente. Traduction de Courayer. II. 16. — *Porter*: 45. 46.)

Másik oldalon Servet máglyája élesen rá világított Kálvin rendszerének hiányaira. A mit előbb Kálvin büszkén vet a katholicizmus szemére, hogy a secták csakis az ő testéből szakadnak ki, most e folyamat megindul épen úgy a protestánsok között is. Lengyel- és Magyarországon elszakadnak az unitáriusok, Hollandban az arminiánusok. Ugyane jelenség ismétlődik Angliában és Amerikában is, hol számtalan kisebb-nagyobb felekezet állt elő a kálvinizmusból. Sőt odajutottak idővel, hogy az öntudatra ébredt zwingliak sorra tagadják meg magát a „legnagyobb reformátort”, ki beülvén Zwingli örökébe, ócsárolván a nemes férfiú emlékét, idővel feltétlen tekintélylyé nőtt. Majd megragadván a vezér nélkül maradt protestántizmus gyeplőjét, visszaterelte azt az orthodox dogmatizmus sivár mezejére, hol csak az ő örömtelen lelke találhatott némi megnyugvást és enyhületet.

pontja! (*Instit.* III. kv. XIV. 11.) Mi a jó cselekedeteknek dicséretét az Urnak megtartjuk egészen. Mert semmi nem származik az embertől, akár ő mely tökéletes legyen is, hogy az *valami makulával meg ne volna mocskoltatva*. Híja elő azért az Ur Isten az ő törvénye eleibe azt, a mi a legjobb az emberi cselekedetekben, benne találja bizonyára az ő igazságát, az embernek pedig szégyenét és gyalázatát. (*U. o.* XV. 3.) Mert a minéműek mi természetünkből vagyunk, hamarabb olaj facsaríttathatnék ki a kőből, hogy nem mi belőlünk jó cselekedet sajtoltathatnék ki. (*U. o.* XIV. 5. -- V. ö. XII. 4.)

Hogyan vallhatod ily nyíltan bűnössé magadat, a ki az Istennek tett kijelentésed szerint is oly kiválasztott kedves szolgája voltál!

— Még most is, midőn a Sz. Léleknek vezérlése által az Urnak útjaiban járunk . . . tökéletlenség maradt meg mibennünk, a mely minékünk okot ad az alázatra. Nincsen senki igaz, úgymond az Írás, a ki jót cselekedjék és ne vétkezzék. Válaszsa ki, mondok, az Istennek valamely szent szolgája az ő egész életéből, a mit állít, hogy ő ebben a futásban legdrágalátosbat cselekedett volna. Gondolja jól meg azt, minden részeiben; megtapasztalja minden kétség nélkül, hogy valamely aránt de valami testi rothadtságának dohos illatja üt ki belőle . . . Ihon látjuk és értjük immár, hogy még a szentektől sem származhatik csak egyetlen egy cselekedet is, a mely, ha ő magában becsültetik meg, gyalázatnak méltó jutalmát ne érdemlené. Annakutánna, ha szinte lehetne is, hogy volnának azért valami jó és tökéletes cselekedetink: *csak egy bűn is elég az előbbeni igazság minden emlékezetének eloltására és eltörlésére!* (*Institutio.* III. kv. XIV. 9. és 10.) Elösmerjük és nyíltan megvalljuk, hogy mi mint nyomorult bűnösök fogantattunk; gonoszságban és romlottságban születünk; *a gonoszra hajlandók, a jóra pedig képtelenek vagyunk.* S mint ilyen bűnösök, Isten szent parancsolatit *szűnet nélkül általhágjuk.* Kálvin bűnvalló könyörgése *Révésznel:* 312. 1.)

Hát az honnan van, hogy bűnös voltodnak ily élénk érzése mellett magadat a világ előtt mégis ártatlan szímben szeretted volna feltüntetni?

— *Ilyen az embernek ő magához való hízelkedése, midőn gonoszt cselekszik, hogy mindenkor az ő elméjét az ő bűneinek érzésétől, a mennyire lehetséges, örömet elfordítja.* Ez ok mondatja Plátóval, hogy senki nem vétkeznék, hanem csak tudatlanságból. A mely bizonyára helyesen volna mondva, ha az emberi képmutatás a vétkeknek fedezetésében és megbocsátásában annyira menne, hogy az ő szívének nem volna gonosz lelkiismerete az Isten előtt. (*Institutio.* II. kv. II. 22.)

S így tehát nem tudatlanságból esnek az emberi vétkek?

— Miképen oda fel méltán megfeddeték a Plátó, hogy minden bűnt csak tudatlanságnak tulajdonít: azonképen megvetendő azoknak vélekedések is, a kik azt állítják, hogy minden bűnben valamely eleve meggondolt és elszánt gonoszság van. Mert a közpróbából is igen jól tudjuk, mely keményen gyakorta megessünk a mi jó szándékunkban. Mert a mi okosságunk oly igen sok balgatag képzéssel borítottak el

és csalattatik meg, hogy felette igen távol van attól, hogy minket biztosan vezethessen és igazgathasson. (*Institutio*. II. kv. II. 25.)

E két vélekedés közül melyik mellett állasz meg inkább, jó Kálvin? S miképen fejted meg nekünk azt az ellenmondást, hogy írásodban az erkölcsiség örök törvényei felől annyira tisztában vagy, az életben pedig néha-néha — elfelejted alkalmazni azokat.

— Plátónál igazabban szól Themistius, ki azt tanítja, hogy az *értelem a közönséges leírásban* vagy valamely dolognak *mirovta felől igen ritkán csalódik* s csakis olyankor tántorodik meg, mikor azokat a dolgokat, melyeket előbb közönségesen gondolt, az *ő maga személyére alkalmazza*. Így ha az ember csak közönségesen kérdi: gonoszság-e az emberölés? Senki sincs, ki gonosznak nem mondand. *A ki pedig másokkal összeesküszik az ő ellenségének megölésére, úgy tanácskozik arról, mint valamely jó dologról: legott elfelejtette* (az alkalmazásnál) *azt a regulát, a melyet az imént* (igen jól) *írásban foglalt volt*. Noha nem mindenkor áll, a mit Themistius mond, mert a véteknek gyakran oly erős hatalma van a lelkeken, hogy nem a jónak hamis színe alatt csalja meg, hanem tudván tudva és akarhatja szerint rohan a gonoszra. Mint Medea mondja Ovidiusnál: *Látom is, javallom is a jót; de mégis a gonoszt követem!* Annakokáért az én ítéletem szerint bölcsen megkülönböztette Aristoteles a makacsságból való mértékletlenséget az erőtlenségből indult mértékletlenségtől. Midőn valaki erőtlenségéből a gonosz kívánságtól meggyőzöttetik és magát meg nem tartóztathatja, az ilyen rendetlen kívánság és indulat által az ő értelme és ítélete a jelen való cselekedetben úgy megvakul, hogy nem látja, mily gonosz az, a mit ő akkor cselekszik; jóllehet egyébképen és midőn azt mások teszik, jól tudja és megvallja, hogy nem igaz és nem jó legyen. Azután azért, mihelyt elmúlt az indulat, a megbánás is legottan reá következik. (*Institutio*. II. kv. II. 23.)

Ezért tehát s az itt mondottak hű szem előtt tartásával fest rólad oly érzékeny képet egyik dicsőítőd, mint bántad meg a kivégzés estéjén, hogy Servet visszautasította a te elkésett jóakarodat s érzékenyen panaszoltál erről Farelnek, a ki pedig, mint jól tudjuk, a kivégzés után rögtön hazatakarodott a „szentek városából.“ (*Dr. Henry*: Kálvin a nagy reformator élete. II. kt. Lásd *Porternél*: 69. 70. lap.)

KANYARÓ FERENCZ.

(Kilenczedik közl. köv.)

Párisi levél.

Páris. 1894. jul.

(Carnot elnök halála. Még egyszer a párisi consistoriumról és Roberty jeleléséről. Az orth. és liberalisok közti közeledés jelei. Látogatás a festők salonjában.)

Szerkesztő Ur!

Nem fog különösnek tetszeni, ha ama bűnös tett most is fájdalmas hatása alatt, mely minket oly mély gyászba borított, megemlékezem néhány szóban arról az emberről, a ki áldozatául esett. Mi francia protestánsok nagyon szerettük Carnot elnököt, mert nagyon becsültük. Nem tartozott a mi vallásunkhoz, de teljes bizalommal viseltetett azok iránt, a kik a protestantismushoz tartoznak. Feltétlen tisztelettel volt a lelkiismereti szabadság iránt, melyet semmi árért se kötött volna meg. Politikai cselekvés és magatartás tekintetében a népet részrehajlatlanságra és a legkifogástalanabb magavilentre szoktatta. De talán még sem ez volt, a miért a protestánsok annyira becsülték Carnot-t, hanem főleg az, hogy családi belső életében, a magán életben teljesen kifogástalannak mutatta magát. Családi élete példány élet volt. S elvégre magának is meg kellett ismerni, hogy az erkölcsi színvonal a protestánsoknál általában magasabb, mint másoknál és a protestánsok az erkölcsi emelkedettség-nél fogva büszkék voltak, hogy az államfőben igaz, becsületes, erkölcsös, egész embert tisztelhetnek. Szomorú végezetű halála is a legrendkívülibb részvétet keltette a protestánsoknál. Minden egyházban istentiszteleteket és imákat tartottak a családért és könyörögtek Isten vigaszáért. És ezt nem csupán külsőségből tették, hogy egy hiú szokásnak engedelmeskedjenek, hanem tették azért, mert mindenek szükségét érezték annak, hogy részt vegyenek az ő halála-okozta nagy fájdalomban. Az érzelmek kifejezéséül idézem, mit a lyoni consistorium irt özvegyéhez: „Asszonyom! a lyoni reformált egyház consistoriuma tiszteletteljes rokonszenvét fejezi ki kegyed iránt. A kegyed gyásza Franciaország gyásza és mi azt mélyen érezzük. Carnot elnök